

Tegelijkertijd riep men echter het schrikbeeld op van katholieken die door de gelijkberechtiging een geduchte economische concurrentie voor de protestanten gingen vormen, of die door hun bedrevenheid in de politiek een onevenredig grote macht verkregen.

Luiheid en domheid, een achterlijke, dweepzieke en onredelijke godsdienst vol merkwaardige geboden en verboden, een loyaliteit die uiteindelijk niet bij het Nederlandse vaderland ligt maar bij een religieus gezag in het buitenland, een religie die vooral haar vrouwelijke aanhangers onderwerpt aan allerlei vormen van onderdrukking en dwang – en tegelijkertijd dan de gedachte dat dit alles de brave, individuele gelovigen in de dagelijkse omgeving niet al te zeer mag worden aangerekend. Waar hebben we verschillende van de door Edwina Hagen beschreven verschijnselen eerder gezien? Het valt in de auteur te prijzen dat ze goedkope vergelijkingen met de actualiteit uit de weg gaat. Een recensent mag er wat minder scrupules opn houden. Ik kan dan ook niet nalaten te constateren dat dit boek boordevol ‘merkwaardige en bijna grappige’ parallellen met hedendaagse reacties op islamitische medeburgers staat. Daar valt – en dit is zeker niet de geringste verdienste van deze grondige en inspirerende studie – veel lering uit te trekken.

GERT-JAN JOHANNES, UNIVERSITEIT
UTRECHT

Turpijn, Jouke, **Mannen van gezag. De uitvinding van de Tweede Kamer, 1848-1888** (Dissertatie Groningen 2008; Amsterdam, Wereldbibliotheek, 2008, 282 blz., €19,90, ISBN 978 90 284 2238 4).

In heel West-Europa hebben historici gedurende de voorbije jaren initiatieven genomen om de parlementaire geschiedenis te herwaarderen. Misschien is dat een veeg teken, aangezien het erop wijst dat deze politieke instelling haar evi-

dentie aan het verliezen is. In elk geval wordt er binnen deze traditie telkens weer op gewezen dat de moderne parlementen – en het bijbehorende beroep van parlementarië – niet zomaar uit het niets ontstonden, maar actief dienden *uitgevonden* te worden. Al vanaf de titel maakt Jouke Turpijn duidelijk dat ook zijn Groningse proefschrift binnen deze traditie past. In een aangenaam, met ironische distantie geschreven boek toont hij hoe de Nederlandse Tweede Kamer zichzelf door haar concrete praktijken heen gestalte heeft gegeven en in dat proces een groot politiek gezag heeft verworven. Tot die praktijken behoren in de eerste plaats de regels en de procedures van het parlementaire spel zelf, maar daarnaast de meer expliciet identiteitsvormende commemoratieve praktijken, zoals het herdenken van ‘de mannen van 1848’ of eenvoudigweg het schrijven van memoires. Het waren allemaal praktijken die een zekere ‘waardigheid’ aan het parlement dienden te verlenen, en die waardigheid creëerde op haar beurt gezag.

De uitvinders van het parlementaire waardigheidsideaal zijn voor Turpijn ontegensprekelijk de liberalen geweest. Hij toont daarbij overtuigend aan dat opportunistische overwegingen een belangrijke rol speelden in dat proces. Door zelf een monopolie op de parlementaire waardigheid te claimen trachtten de liberalen immers hun tegenstanders elk gezag te ontnemen. Vooral in het optreden van de grote architect van het parlementaire waardigheidsideaal – en meteen de vanzelfsprekende hoofdfiguur van dit boek – J.R. Thorbecke, ontwaart hij voortdurend politieke berekening. ‘Thorbecke was de grootste opportunist in het parlement’, zo concludeert hij provocerend (216), en het boek bevat heel wat illustraties van die stelling. De meest sprekende daarvan is misschien wel dat de onverenigbaarheid van een ministerambt en een parlementair mandaat eigenlijk teruggaat op Thorbeckes wens om zittende ministers te verdrijven – en zelf hun plaatsen in te nemen. De nadruk op Thorbeckes opportunisme betekent echter niet dat Turpijn zijn idealisme ontken. Opportunisme, zo laat hij niet na te onder-

strepn, was noodzakelijk om idealen te bereiken. Daarom ook blikte Thorbecke met enige droefenis terug op de parlementaire crisis van 1866-1868, ook al waren de liberalen erin geslaagd door aanhoudende druk de conservatieve ministers te doen opstappen. Zijn ideaal van een waardige constitutioneel was er immers fundamenteel door aangetast (150-151). Politiek wordt dus noch tot een geheel aan idealen, noch tot een louter machtsspel gereduceerd, maar voorgesteld als een voortdurende interactie tussen beide. Dat is meteen ook de belangrijkste kracht van deze studie.

Een opvallende afwezige in Turpijns uitvoerige behandeling van de processen van betekenisgeving en gezagsverwerving is het concept 'vertegenwoordiging'. Nochtans was het 'vertegenwoordigen' van het volk de *core business* van de Tweede Kamer. In een proefschrift over de 'uitvinding' van de Tweede Kamer zou men dan ook kunnen verwachten dat veel aandacht zou uitgaan naar de manieren waarop de parlementsleden die vertegenwoordigende functie uitoefenden en welke normen zij eraan oplegden. Van dat alles is eigenlijk nauwelijks sprake in dit boek. En eigenlijk geeft de auteur er min of meer impliciet ook een verklaring voor. Op meerdere plaatsen benadrukt hij dat er een wederzijds gebrek aan interesse bestond tussen het volk en het parlement, meer zelfs, dat een te directe betrokkenheid van het volk binnen het parlementaire halfroend al snel als revolutionair werd aangevoeld – en dus vermeden. Het volk was in het Nederlandse parlement dus niet zomaar onvindbaar – om een bekende formule van de Franse historicus Pierre Rosanvallon te gebruiken – het werd eenvoudigweg niet gezocht. Zo zou men althans uit dit boek kunnen afleiden.

Niettemin kan de vraag worden gesteld of wijzingen naar en verantwoordingen tegenover de bevolking impliciet toch niet sterk aanwezig waren in het gedrag van de bestudeerde parlementariërs. Misschien heeft het feit dat de auteur deze niet op het spoor is gekomen veel te maken met de selectie van het type parlementaire gedragingen dat hij heeft bestudeerd. Hij heeft voornamelijk

ingezoomd op activiteiten waarin de relatie tussen het parlement en de ministers of tussen de parlementariërs onderling tot uitdrukking komt: moties, interpellaties, reglementen van orde, de bemiddelende activiteiten van de voorzitter, de commemoratieve praktijken. Aspecten van het parlementaire leven waarin de vertegenwoordigende functie wordt gedefinieerd of tot uitdrukking wordt gebracht, krijgen nauwelijks aandacht. De discussies over de criteria waaraan parlementairen dienden te voldoen om een mandaat te kunnen vervullen – en de eventuele onverenigbaarheden die zich daarbij stelden – komen bijvoorbeeld niet aan bod. Zijdelings wordt verwezen naar het feit dat predikanten en priesters in principe geen lid van de Tweede Kamer mochten zijn (173), terwijl op een andere plaats wel wordt aangegeven dat een hoogleraar van de Rijkshogeschool Groningen – en dus een ambtenaar – wel als volksvertegenwoordiger mocht zetelen (131). Bestond er dan geen onverenigbaarheid tussen de ambtenarij en een politiek mandaat? Hoe zat het met eventuele beroepsmilitairen? En wat zeggen dergelijke bepalingen over de idealen die werden gekoesterd in verband met volksvertegenwoordiging?

Op een soortgelijke manier had de focus gericht kunnen worden op het controleren van de geloofsbriefjes – een element dat nu slechts zeer zijdelings wordt aangehaald. Wat hielden die geloofsbriefjes in, hoeveel belang werd aan die controle gehecht, bestond daar veel discussie rond, en waren eventuele contestaties vaak opportunistisch van aard (zoals het zeker in Frankrijk het geval was)?

Ook aan de praktijk van het stemmen als dusdanig wordt in dit proefschrift nauwelijks aandacht besteed, terwijl uitgerekend dat de ultieme act is waarin parlementsleden hun vertegenwoordigende functie op de meest pregnante functie uitvoeren: daar moet de vertegenwoordiger immers in eer en geweten de wil van het volk tot uitdrukking brengen. De formele regels die aan stemmingen werden opgelegd, kunnen derhalve opnieuw revalenderend zijn voor de idealen die werden gekoesterd

in verband met politieke vertegenwoordiging. Is het feit dat in Nederland niet over elk wetsontwerp of – voorstel hoofdelijk gestemd diende te worden misschien typisch voor het weinig ‘vertegenwoordigende’ karakter van het Nederlandse parlement?

Dat Turpijn zich dit soort vragen nauwelijks stelt, heeft veel te maken met het ontbreken van een echt comparatief perspectief. Een kennismaking met de Parlementaire Handelingen van andere Europese landen leert meteen dat de Nederlandse parlementaire cultuur op een aantal punten tamelijk grondig afweek van die in de buurlanden. Door deze verschillen te thematiseren hadden de specifieke keuzes van de Nederlandse parlementaire elite beter tot hun recht kunnen komen. Om diezelfde reden valt het te betreuren dat Turpijn zijn verhaal pas in 1848 laat beginnen. Het gros van de parlementaire regels werd immers, zoals hijzelf ook aangeeft, al in 1814 bij de oprichting van het Koninkrijk der Nederlanden vastgelegd. De vraag is dan ook legitiem tot op welke hoogte de Tweede Kamer na 1848 diende te worden ‘uitgevonden’. Moest zij niet gewoon worden aangepast aan een nieuwe politieke en maatschappelijke context? Opnieuw zijn het vragen die in dit boek te weinig aan bod komen. Dat is jammer, want juist door het stellen en beantwoorden van die vragen had de auteur de negentiende-eeuwse parlementaire geschiedenis een plaats kunnen geven binnen een ruimere politieke en maatschappelijke geschiedenis.

MARNIX BEYEN, UNIVERSITEIT ANTWERPEN

Houkes, Annemarie, *Christelijke vaderlanders. Godsdienst, burgerschap en de Nederlandse natie (1850-1900)* (Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2009, 345 blz., € 19,90, ISBN 978 90 284 2280 3).

Deze dissertatie – voortkomend uit het onderzoeksprogramma ‘Parlementair en partijdig. Politieke cultuur en opvatting van politiek in

Nederland en West-Europa in de 19e en 20e eeuw’ – gaat over de lotgevallen van al die Nederlanders die ooit behoorden tot de publieke kerk in de Republiek. Hun opvattingen waren dominant, zij beheersten de criteria op grond waarvan iemand tot ‘Nederlander’ kon worden bestempeld, zij vormden ‘het volk’ dat zich mocht verheugen in de bijzondere aandacht van God. De scheiding van kerk en staat in 1796 bracht al deze zekerheden in het ongereede. Daarna werd het nog ingewikkelder, doordat in 1816 de Hervormde Kerk meer dan ooit tevoren onder staatscontrole werd geplaatst en de predikanten overheidsambtenaren werden die natiebeseft in het algemeen en braaf gedrag in het bijzonder onder de bevolking dienden te bevorderen. Over de diepere geloofsopvattingen mocht eigenlijk niet gesproken worden, want dat leidde maar tot onenigheid en daar hield de overheid niet van. De Afscheiding van 1834 was hiervan het eerste gevolg. Het tweede gevolg was de formulering van de bekende trits ‘God, Nederland en Oranje’, waarbij onder invloed van de Verlichting de natie werd voorgesteld als een morele gemeenschap van burgers, die het protestantisme inwendig aanvaard hadden en Oranje als symbool daarvan op staatsniveau. Zeer recht in de leer was dit allemaal niet, laat staan dat dit een simpel vasthouden was aan een onveranderde gereformeerde traditie – men leze in dit verband de indrukwekkende dissertatie van Joris van Eijnatten, *God, Nederland en Oranje* (1993) over de theologische discussie op dit punt in de zeventiende en achttiende eeuw. Het nieuwe evenwicht tussen protestantse kerk en staat – met het protestantisme in wezen als betrekkelijk vage *civil religion* – uit het begin van de negentiende eeuw, werd echter opnieuw verbroken met de grondwet van 1848. Dat bleek al snel uit de oplaaierende discussie over twee terreinen: armenzorg en onderwijs, waar de vanzelfsprekende machtspositie van de Hervormde Kerk niet langer onaantastbaar bleek. Dit had twee enorme gevolgen. Ten eerste: de staat had geen identiteit meer, deze was niet langer protestants, maar op zijn best ‘neutraal’ en op zijn ergst ‘liberaal’. Daarmee ont-